

*Qarshi davlat universiteti Maktabgacha ta'lim kafedrası mudiri, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor Oripova Nodima Xalilovna*

**Bo'lajak tarbiyachi-pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning nazariy-  
metodologik asoslari**

*Ashirova Sojida Baxromovna*

*Shahrisabz davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi*

+99899064-66-50

*E-mail: [sojidaashirova081@gmail.com](mailto:sojidaashirova081@gmail.com)*

**Annotasiya:** Mazkur maqola mazmunida bo'lajak tarbiyachi-pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari haqida so'z yuritilgan bo'lib bildirilgan fikrlarning o'xshash va farqli tomonlari ilmiy tahlil qilingan.

**Kalit so'zlar:** Pedagog, tarbiyachi, tarbiyachi-pedagog, kasbiy tayyorgarlik, kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirish, nazariy asos, metodologik asos.

Ilmiy tadqiqotlarda muayyan ilmiy yondashuvlar bilan ifodalanadigan universal, umumiy ilmiy va normativ (maxsus) uslub darajalari mavjud. "Ilmiy yondashuv" tushunchasi tadqiqot faoliyati uchun normalar, qoidalar va qoidalar to'plamini o'z ichiga oladi. Ushbu kontseptsiya ko'pincha printsiptushunchasi bilan belgilanadi. Masalan, K.K.Platonov tizimli yondashuvni psixologiya tamoyili, har bir shaxsni tizim sifatida tushunish deb hisoblagan. A.V.Bryshlinskiy ham shunday pozitsiyaga ega: "...sub'ektiv yondashuv yoki prinsip..." nomini bergan. Bizning tadqiqotimizda yondashuv orqali biz ma'lum tamoyillarga asoslangan bilimlarning maxsus sintezini tushunamiz; uslubiy tamoyil ostida - boshlang'ich nazariy pozitsiya, rahbar g'oya mavjud hisoblanadi.

Mutaxassisning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish jarayonining murakkabligi tufayli uning rivojlanishi tadqiqotning nazariy va uslubiy asosini tashkil etuvchi yondashuvlar majmuasiga asoslangan edi. Ushbu tadqiqot metodologiyasining umumiy darajasi kelajakdagi mutaxassisning maktabgacha va boshlang'ich ta'limning uzluksizligini amalga oshirishga kasbiy tayyorgarligini shakllantirish jarayonini o'rganishga tizimli va sinergetik yondashuvlar qoidalari bilan ifodalanadi.

Tizimli yondashuv ob'ektiv voqelikni tushunishning universal usuli sifatida qaraladi, uning tarkibiy va funktsional tarkibiy qismlarini, tizimning ishlash jarayonida ularning aloqalari va munosabatlarini aniqlashga qaratilgan. Uning rivojlanishi XX-asrga to'g'ri keladi va kibernetika, semantika, sotsiologiya va psixologiyaning rivojlanishi bilan bog'liq. Ushbu yondashuvni tushunish va takomillashtirishga mahalliy faylasuflar va metodologlar katta hissa qo'shdilar (V.G. Afanasyev, L. von Bertalanffy, A.A. Bogdanov, V.P.Kuzmin, G.P.Shchedrovitskiy, E.G.Yudin va boshqalar). Psixologiyada tizimli yondashuvning rivojlanishini B.G.Vygotskiy, B.F.Lomov, S.L. Pedagogik hodisalarning tizimli tahlili S.I.Arxaangelskiy, V.P.Bespalko, Yu.A.Kuzminalar asoslab bergan [2].

Bo'lajak maktabgacha ta'lim tashkilotlari mutaxassislarining maktabgacha va boshlang'ich ta'limning uzluksizligini amalga oshirishga kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish jarayonini tahlil qilish va modellashtirishda tizimli yondashuvdan foydalanish quyidagi qoidalarni hisobga olish va ularga tayanishni o'z ichiga oladi:

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

[https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as\\_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG](https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG)

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

- o'rganilayotgan jarayon tizim sifatida ma'lum qismlar yoki komponentlar to'plami bilan ifodalanishi kerak. Ularning o'zaro ta'sirida ular tizimning alohida elementining chegarasi bilan bog'liq bo'lgan ma'lum bir tarzda bo'linadigan yagona butunlikni tashkil qiladi. Element komponentning ajralmas qismidir;

- tizim integratsion xususiyatlarga ega bo'lishi kerak. Elementlar yoki tarkibiy qismlardan birining xususiyatlarining o'zgarishi boshqa elementlarda, ba'zan esa butun tizimda ma'lum o'zgarishlarga olib keladi (masalan, mutaxassislarni tayyorlash texnologiyalaridagi o'zgarishlar, albatta, yakuniy natijalar va tayyorgarlik darajasining o'zgarishiga olib keladi.

- tizim ichki tashkilotga ega - tarkibiy qismlar o'rtasidagi aloqalarning tabiati va tartibini belgilaydigan tuzilma. Tuzilish tizimning yaxlitligini, uning integral aloqalarining tabiati va turini (ularning ierarxiyasi, bo'ysunishi, muayyan rolga bog'liqligi) ta'minlaydi. Shu munosabat bilan jarayonning tarkibiy qismlari (talabalarni tarbiyalashning maqsadi, mazmuni, shakl va usullari) o'zaro bog'liq bo'lishi va berilgan natijani olishga qaratilgan bo'lishi kerak;

- butun tizim atrof-muhit bilan tanlab o'zaro ta'sir qiladi. Bu tizimni rivojlantirish, mustahkamlash va barqarorlashtirishga yordam beradi yoki integratsiya jarayonlarini buzishi, zaiflashtirishi va tizimning yo'q qilinishiga olib kelishi mumkin. Shu ma'noda, maktabgacha va boshlang'ich ta'limning uzluksizligini ta'minlash uchun o'quvchilarning tayyorgarligini shakllantirish ularning umumiy pedagogik tayyorgarligining bir qismidir va u bilan ziddiyatli bo'lishi mumkin emas;

- tizim doimiy rivojlanishda, harakatda, elementlar o'rtasidagi, tizim va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlarning o'zgarishi. Bu bo'lajak o'qituvchilarning o'rganilayotgan faoliyat jihatini amalga oshirishga tayyorligini shakllantirish jarayoni dinamikasini hisobga olishni va uning samaradorligini nazorat qilishni talab qiladi.

Shunday qilib, maktabgacha ta'lim tizimi mutaxassislarining tayyorgarligini rivojlantirish jarayonini tizimli o'rganish o'rganilayotgan ob'ekt doirasida ham, o'qituvchilar va o'quvchilarning sub'ektiv munosabatlarida ham, uning atrof-muhit bilan munosabatlarida ham sodir bo'ladigan aloqalar va munosabatlarning xilma-xilligini aniqlashni talab qiladi.

Hozirgi vaqtda tizimli yondashuv ko'pincha yaxlit yondashuv bilan to'ldiriladi, bu ma'lum tizimning integrativ, o'zgarimas xususiyatlarini aniqlashga, tizimning yaxlitligini saqlaydigan tizimni tashkil etuvchi omil nima ekanligini o'rganishga qaratilgan. Ma'lum ob'ektda bir-biriga bog'liq bo'lmagan qismlarning yig'indisini emas, balki bir butun narsani, uning haqiqiy aloqalarini va elementlar orasidagi vositachilikni ko'rish kerak. Bunday tizimni tashkil etuvchi omil, bizning fikrimizcha, tayyorgarlikni shakllantirish jarayonining barcha boshqa tarkibiy qismlarini va uni amalga oshirish vositalarini birlashtiradigan maqsaddir.

Tizimli tahlil texnologiyasi o'rganilayotgan hodisani ob'ektivlashtirish va modelini yaratishga qaratilgan. Model soddalashtirilgan, sxematik shaklda ko'rsatilgan voqelikning eng muhim xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Modellashtirishga murojaat qilib, tadqiqotchi o'rganilayotgan hodisalarni tavsiflash uchun miqdoriy ko'rsatkichlardan foydalangan holda individual xususiyatlar, shakllar va jarayonlarni analitik o'rganishdan hisobga olingan va boshqariladigan sharoitlarda butun tizimlarning sintetik bilimlariga o'tish imkoniyatiga ega. Shu ma'noda, maktabgacha ta'lim mutaxassisining "bolalar bog'chasi-maktab" tizimida uzluksizlikni amalga oshirishga kasbiy tayyorgarligini shakllantirishning kontseptual modelini yaratish uning ishlash mexanizmlarini tushunish usullaridan biridir. Model o'quv amaliyoti ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ushbu jarayonning o'zgarishini bashorat qilish imkonini beradi va uni boshqarishning ajralmas sharti bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotimizning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, maktabgacha va boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning izchil aloqalarini amalga oshirishga tayyorligini shakllantirish jarayonining ichki tashkil

Index: [google scholar](#), [research gate](#), [research bib](#), [zenodo](#), [open aire](#).

[https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as\\_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG](https://scholar.google.com/scholar?hl=ru&as_sdt=0%2C5&q=wosjournals.com&btnG)

<https://www.researchgate.net/search/publication?q=worldly%20knowledge>

<https://journalseeker.researchbib.com/view/issn/3060-4923>

etilishini taqlid qiluvchi tizimli va tavsifiy model, shuningdek, tayyorgarlikni shakllantirishning individual bosqichlarining texnologik modellari yaratildi [4].

Sinergetik yondashuvni o'rganishda qo'llash maktabgacha va boshlang'ich ta'limning uzluksizligini amalga oshirishga tayyorgarlikni shakllantirish jarayonining dinamik tabiati, uni tashqi boshqariladigan ta'sirlar va ichki sharoitlar birligi sifatida tushunish haqidagi g'oyalarimiz bilan bog'liq. Shu bilan birga, E.N.Knyazeva, S.P.Kurdyumov, A.I.Silyaevlar tomonidan taqdim etilgan ochiq, o'z-o'zini tashkil qiluvchi tizimlarni rivojlantirishga sinergetik yondashuvning asosiy nazariy qoidalari hisobga olindi. Bunday yondashuv o'quvchilarni tayyorlashga ta'sir etuvchi omillardan to'liqroq foydalanish va uning dialektik va statistik qonuniyatlariga tayanish imkonini beradi. Ushbu yondashuvning yetakchi tamoyillaridan biri bu "ilmiy bilimlar tizimining ochiqligi" tamoyili bo'lib, unga muvofiq pedagogik tadqiqotlarda keng tarqalgan maktabgacha ta'lim mutaxassislarini tayyorlashga kasbiy yondashuvni qo'llash orqali sezilarli darajada kengaytirish mumkin [3].

Maktabgacha va boshlang'ich ta'limning uzluksizligini ta'minlash uchun o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish jarayonini o'rganishda sinergetik yondashuvdan foydalanish o'quvchilarni o'qitishda predmetli va fanga asoslangan texnologiyalardan foydalanish uchun asos yaratadi va shu orqali axborot texnologiyalari imkoniyatlarini boyitadi.

Tadqiqotimizda sinergetik paradigmaga tayanish (paradigma birinchi navbatda mafkuraviy yo'riqnomalar, voqelikning qadriyatga asoslangan qarashi sifatida tushuniladi) bo'lajak o'qituvchilarning tayyorgarligini shakllantirish jarayonida tashqi omillar rovidan ustuvorliklarni o'zgartirishga imkon beradi. Maktabgacha va boshlang'ich ta'limning uzluksizligini uning rivojlanish mantig'i, universitet mutaxassisining kasbiy va shaxsiy rivojlanish dinamikasi bilan belgilanadigan ichki ta'limga tatbiq etish. Bunday yondashuv ushbu jarayonning bevosita ishtirokchilari - o'qituvchilar va talabalarning faolligini oshirish uchun zamin yaratadi va ularning shaxsiy qiziqishi va mashg'ulotlarning yakuniy natijalariga mas'uliyatini oshiradi.

Umumiy ilmiy darajada bo'lajak o'qituvchining maktabgacha va boshlang'ich ta'limning uzluksizligini amalga oshirishga tayyorligini shakllantirish jarayonini modellashtirish predmetli faollik yondashuvining asosiy qoidalariga asoslandi.

Faoliyatli yondashuvning asoslari S.L.Rubinshteyn va A.N. A.N.Leontyev ob'ektiv faoliyatni umuman psixik uning zarur momenti sifatida vujudga keladigan jarayon deb hisobladilar. O'qituvchining kasbiy va shaxsiy rivojlanishida barqaror bog'liqlik qayd etiladi: bir tomondan, pedagogik faoliyat sub'ekti sifatida o'qituvchining shaxsiy xususiyatlari uning kasbiy faoliyati jarayoni va natijasiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi, boshqa tomondan o'qituvchi shaxsining rivojlanishining o'zi kasbiy va pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari ta'siri ostida sodir bo'ladi. Faoliyat yondashuvi nuqtai nazaridan, kasbiy ta'lim sifatini tushunish sezilarli darajada o'zgardi. Hozirgi vaqtda pedagogika oliy o'quv yurti bitiruvchilarining unga taqdim etilgan bilim, ko'nikma va malakalarni qay darajada o'zlashtirganligi bilan emas, balki uning shaxsiy rivojlanishi natijalarining pedagogik faoliyat talablariga qanchalik mos kelishi va bu faoliyatning qanchalik to'g'ri kelishi bilan belgilanadi [2].

Bu bilim va ko'nikmalarga bo'lgan ehtiyojni inkor etmaydi, lekin ularning muvaffaqiyatli o'zlashtirilishi har doim ham faoliyatning yaxlitligini shakllantirishga olib kelmasligini ta'kidlaydi. Shakllangan faoliyati o'qituvchining mehnatga bo'lgan qadriyatli munosabati, uning harakat uslubining madaniy muvofiqligi (hozirgi insonparvarlik), shuningdek tahlil, fikrlash, maqsadni belgilash, rejalashtirish, loyihalash, tashkil etish, motivatsiyani shakllantirish bilan baholanadi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlari va maktablar ishida uzluksizlikni ta'minlash uchun maktabgacha ta'lim mutaxassislarini tayyorlashni modellashtirishda faol yondashuv qoidalaridan

foydalanish o'qituvchi tayyorlanishi kerak bo'lgan kasbiy vazifalar majmuasini aniqlash zarurligiga qaratilgan.

Faoliyat yondashuvini maktabgacha ta'lim mutaxassisining "bolalar bog'chasi-maktab" tizimida uzluksizlikni amalga oshirishga kasbiy tayyorgarligini shakllantirish kontseptsiyasini ishlab chiqish uchun asos sifatida tavsiflab, uning cheklovlarini ta'kidlab o'tish mumkin emas, olimlar bunga birinchi navbatda yetarlicha e'tibor berishmaydi.

Psixologiyada predmetli yondashuvning asoslari XX-asrning 20-yillarida S.L.Rubinshteyn tomonidan qo'yilgan. Keyinchalik uning mafkuraviy ahamiyatiga baho berar ekan, u psixologiyadagi turli yo'nalishlar va oqimlarni birlashtirish uchun istiqbolli nazariy asos bo'lib xizmat qilishi va psixologik voqelikni o'rganishning umumiy konseptual yadrosini tashkil qilishi mumkinligini ta'kidladi.

Falsafiy va psixologik-pedagogik adabiyotlarda «sub'ekt» tushunchasi ob'ektiv-amaliy faoliyat va bilishning tashuvchisi, ong va irodaga ega bo'lgan ob'ektga, shaxsga yoki ijtimoiy guruhga qaratilgan faoliyat manbai sifatida qaraladi. Inson sub'ekt sifatida tug'ilmaydi, balki shaxs bo'lib qoladi. Ushbu hodisaning yetakchi ko'rsatkichlari - bu erkinlikka intilish - qaror qabul qilishda, maqsadni aniqlashda va tanlangan tanlov uchun mas'uliyatni tanlashda erkinlik. Sub'yektivlik irodaning namoyon bo'lishida, ko'zlangan maqsadga erishish uchun tanlangan yo'ldan borish istagida namoyon bo'ladi. Shuningdek, u sub'ektni aks ettirishda, o'zini baholashda, xatti-harakatlarini oqlashda va muayyan to'siqlarni bartaraf etishda namoyon bo'ladi. Sub'yektning asosiy ajralib turadigan xususiyati uning cheksiz o'z-o'zini rivojlantirish va o'z-o'zini bilish, ijodkorlik, hayot sharoitlarini o'zgartirish qobiliyatidir.

B.G.Ananyev, A.N.Leontyev va boshqalar sub'ekt hodisasini o'z hayotiy faoliyatining yaratuvchisi sifatida ko'rib, uni hayot faoliyatining o'ziga xos turli shakllarini amalga oshirishda faol, mustaqil, qobiliyatli va mahoratli bo'lish kabi fazilatlar bilan bog'laydilar. Faoliyat sub'ekti bo'lish bu faoliyatni o'zlashtirish, uni amalga oshirish va ijodiy o'zgartirish qobiliyatiga ega bo'lishni anglatadi. Shaxs, asosiy ijtimoiy faoliyat sub'ekti sifatida, B.G. Ananyevga ishonadi, ularni intererizatsiya va eksteriorizatsiya jarayonida o'zlashtiradi va ko'paytiradi [5].

Psixologning fikricha, faoliyatning ichki rejasini shakllantirish nafaqat o'qitish, balki hayotiy va ish tajribasini to'plashning barcha vositalari bilan amalga oshiriladi. Ko'nikma va malakalar to'plangan sari faoliyatning professionalligi ortadi. Eksteriorizatsiya ichki harakatlar va operatsiyalarning tashqi tekislikka o'tishi sifatida nafaqat ob'ektivlashtirish va ob'ektivlashtirish, balki yangi ob'ektlarni qurish rejalari va dasturlarini yaratish jarayonidir.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, faoliyat sub'ektning asosiy farqlovchi xususiyati uning moddiy yoki ma'naviy energiyasining mahsuli sifatidagi faoliyatidir. Demak, faoliyat tizimning doimiy, vektorga yo'naltirilgan kuchlanishidir. Haydovchilik faoliyatiga bo'lgan ehtiyojni qondirib bo'lmaydi, chunki bu faoliyatning o'zi, tizimning atrof-muhit bilan muvozanatini buzadigan, mavjud vaziyatning rivojlanishiga, o'zgarishiga, yangilanishiga, inqilobiy o'zgarishiga yordam beradigan faoliyatga bo'lgan ehtiyoj.

Shunday qilib, faoliyat sub'ektning rivojlanishi doimiy, uzluksiz va doimiy jarayondir. Bu faoliyat mavjud ekan, u tugamaydi. Binobarin, o'qituvchi kasbiy pedagogik faoliyatning sub'ekti sifatida bu faoliyatda ishtirok etar ekan, o'zini doimiy ravishda rivojlantirib, takomillashtirib boradi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1.A. Xodjaboyev, I.Husanov "Kasbiy ta'lim metodologiyasi" o'quv qo'llanma "Fan va texnologiya" T.: 2007-yil 192 bet.

2.M.M. Axmetjanov,U.A. Urinov, Sh.S. Sharipova "Kasbiy ta'lim metodikasi" darslik "Durdona" Buxoro 2020-yil 496 bet.

3.I.M. Sirojiddinova “Kasbiy ta’lim metodikasi” o’quv qo’llanma “Noshirlik” Andijon 2021-yil 220 bet.

4.Axmedova Mukarram Tursunaliyeva Pedagogik kompetentlik uslubiy qo’llanma -T.: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti 2018-yil 80 bet.

5. Elmuratova D, Misirova N. “Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari” O’quv qo’llanma “Guliston” 2021-yil 161 bet.